

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.1.1.22>

STAWANIE SIĘ PODMIOTEM AKTYWNOŚCI REKREACYJNEJ W SKŁADZIE FORMACJI OSOBOWOŚCIOWEJ

Mikhailo Tsymbal

*starszy wykładowca Katedry Nauk Humanistycznych i Społeczno-Ekonomicznych Akademii Wojskowej
(Odessa, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0001-6399-5947

e-mail: mishava1105@ukr.net

Rozważenie problemu kształtowania się jednostki opiera się na metodologicznym kontrastowaniu pojęć formowania i rozwoju w kontekście systematycznie realizowanych wpływów instytucji społecznej. Pojęcie rozwoju wiąże się ze zmianami z uczestnikami relacji społecznych w procesie ich interakcji. Taka interpretacja problematyki szkolenia kadetów Wyższej Szkoły Wojskowej pozwala określić psychologiczne mechanizmy powstawania ich osobowości. Główną tezę artykułu jest stwierdzenie o koncepcyjnej tożsamości programu szkolenia zawodowego kadeta oraz programu organizacji jego wypoczynku. Należy zauważyć, że kontinuum formacyjne działalności wyższej wojskowej instytucji edukacyjnej i trwały proces rozwoju osobistego tworzą holistyczny proces edukacyjny, który opiera się na indywidualnych cechach psychicznych i zaletach kadetów. Podstawą stworzenia takiego kontinuum formowania powinien być system środków mających na celu stworzenie holistycznej podstawy empirycznej w postaci udziału kadetów w zbiorowych zajęciach rekreacyjnych o odpowiedniej atmosferze emocjonalnej.

Słowa kluczowe: stawanie się, formacja, rozwój, osobowość, działalność rekreacyjna.

BECOMING THE SUBJECT OF LEISURE ACTIVITY AS PART OF PERSONAL BECOMING

Mikhailo Tsymbal

*Senior Lecturer at the Department of Humanities and Socio-Economic Disciplines
Odesa Military Academy (Odessa, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0001-6399-5947

e-mail: mishava1105@ukr.net

Abstract. Consideration of the problem of personality formation is based on the methodological opposition of the concepts of formation and development in the context of systematically implemented influences of a social institution. The concept of development is associated with changes with participants in social relations in the process of their interactions. This interpretation of the problems of training cadets of a higher military educational institution allows us to determine the psychological mechanisms of their personality formation. The main thesis of the article is a statement about the conceptual identity of the cadet's professional training program and the program for organizing his leisure time. It is noted that the formative continuum of activity of a higher military educational institution and the continuous process of personal development form a holistic educational process based on individual mental characteristics and preferences of cadets. The creation of such a formative continuum should be based on a system of means aimed at creating a holistic empirical basis in the form of participation of cadets in collective leisure activities with an appropriate emotional atmosphere.

Key words: becoming, forming, development, personality, leisure activity.

СТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТА ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СКЛАДІ ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ

Михайло Цимбал

*старший викладач кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін
Військової академії (Одеса, Україна)*

ORCID ID: 0000-0001-6399-5947

e-mail: mishava1105@ukr.net

Анотація. Розгляд проблеми становлення особистості ґрунтується на методологічному протиставленні понять формування і розвитку в контексті планомірно здійснюваних впливів соціального інституту. Поняття розвитку пов'язується зі змінами з учасниками соціальних відносин у процесі їхніх інтеракцій. Таке трактування проблематики підготовки курсантів вищого військового навчального закладу дозволяє визначити психологічні механізми становлення їхньої особистості. Основною тезою статті є твердження про концептуальну ідентичність програми фахової підготовки курсанта та програми організації його дозвілля. Наголошується, що формувальний континуум діяльності вищого військового навчального закладу і континуальний процес особистісного розвитку утворюють цілісний освітній процес, який спирається на індивідуальні психічні особливості і переваги курсантів. В основу створення такого формуального континууму має бути покладена система засобів, спрямована на створення цілісної емпіричної основи у вигляді участі курсантів у колективних дозвільних заходах із відповідною емоційною атмосферою.

Ключові слова: становлення, формування, розвиток, особистість, дозвільна діяльність.

Вступ. Відповідь на питання про те, що являє собою становлення курсанта вищого військового навчального закладу як суб'єкта дозвільної діяльності, насамперед передбачає з'ясування теоретичних положень, що стосуються таких понять, як «становлення», «суб'єкт», «дозвільна діяльність». Якщо виходити з того, що процес становлення являє собою єдність формування і розвитку, а суб'єкт як організуючий початок життєдіяльності індивіда є результатом формування і розвитку в їхній єдності, то природно напрашується висновок про те, що становлення курсанта – результат функціональної системи, утвореної процесами формування і розвитку як діалектичними протилежностями.

Діяльність вищого військового навчального закладу, як і будь-якого навчального закладу взагалі, будується на основі навчального плану, в основу якого покладена модель фахівця з відповідним набором професійних і особистісних якостей. Уважається, що система формувальних впливів, за умови їх цілкового засвоєння, є запорукою отримання на виході фахівця із заданими параметрами.

Основна частина. Схема «вплив – результат», яка деякою мірою співзвучна біхевіористичній формулі $S - R$, на практиці опосередковується особливостями так званого людського чинника, представленого в найзагальнішому вигляді особливостями суб'єктності кожного окремого курсанта у вигляді індивідуального минулого досвіду, висхідного до звичного способу життя.

Якщо виходити з того, що процес формування наштовхується на деяку психологічну протидію з боку сформованих стереотипів, на жаль, не завжди корисних через їхню арефлексивність, у процесі елементарного заповнення вільного часу фатичним спілкуванням, то вже момент зіткнення «треба» і «хочу» («не хочу») є моментом, коли чаша терезів переважає в бік «хочу» («не хочу»), а не в бік того, що регламентується вимогами формування.

Сказане дає підставу для судження про те, що в цей момент на арені з'являється не просто деяка протидія, а протиставлення, яке за своєю сутністю є джерелом позитивних емоцій через свою звичність. Це вже вказує на появу нової діалектичної суперечності – суперечності між раціональним «треба» і емоційним «хочу» («не хочу»).

Вирішення цієї суперечності можливе шляхом відходу від проблеми завдяки зниженню її суб'єктивної значущості і заперечення її взагалі або демонстрації не просто її значущості, але і як джерела позитивних емоцій, які надалі стануть підсилювальним чинником мотивації.

Загалом, моменти формування, підпорядковані імперативу доцільності, які у процесі навчання у вищому навчальному закладі утворюють формувальний континуум, і континуальний процес безперервного розвитку, що спирається на індивідуальні психічні особливості та переваги, утворюють у кожного індивіда свою власну функціональну систему, завдяки якій шукане явище, закладене як компонент у модель фахівця, набуває цілком конкретних результативних контурів.

Міркуючи так, ми доходимо висновку про те, що усунення цієї й аналогічних суперечностей потребує відповідної підтримки, яка ґрунтується на ідеї інтеріоризації заданих зовнішніх обставин, що утворюють матеріальну / об'єктивну основу для формування відповідних ментальних конструктів, необхідних для сформованих якостей.

Якщо виходити з того, що процес підготовки курсантів у вищому військовому навчальному закладі може бути вдосконалений використанням можливостей дозвілля, перетворенням його на дозвільну діяльність, за дотримання принципу інтеріоризації у формуванні знань і умінь в організації дозвілля завдяки участі у відповідних дозвільних заходах створити в них відповідний алгоритм самоорганізації не просто дозвілля, а дозвільної діяльності.

Уважаємо за необхідне особливо підкреслити відмінність між поняттями «дозвілля» і «дозвільна діяльність». Якщо дозвілля як таке є часом, вільним від основної діяльності, і служить певним рекреативним цілям, то розгляд його як діяльності змушує нас акцентувати увагу на відповідних компонентах діяльності, до яких, згідно з концепцією О.М. Леонтьєва, відносять мотив, дію і мету.

Особливим виділенням цих компонентів ми тим самим вказуємо на те, що в розробленні програмних матеріалів мають бути засоби, спрямовані на створення цілісної емпіричної основи у вигляді участі курсантів у різних дозвільних заходах, основна мета яких полягає у створенні відповідної емоційної атмосфери, яка вже сама собою через емоційність є мотивувальним чинником участі в ній.

Однак, щоб дозвілля перетворилось на діяльність, необхідно, щоб воно цілком відповідало її основним характеристикам, які в найзагальнішому вираженні представлені в її дефініціях, де особливо підкреслюється залежність системи предметних дій від особистісних смислу і мотиву (Давидова, 1983: 91).

Якщо розглядати діяльність не як щось спочатку дане, а як результат розвитку, то, звичайно ж, необхідно вказати на джерело й умови цього розвитку. Відповідно до наявного погляду на природу діяльності як процесу, що служить для задоволення потреби завдяки створенню відповідного продукту, такою потребою в дозвільній діяльності може бути щось природжене, наприклад відпочинок після напруженої роботи, або щось раціональне, відповідне системі цінностей, до досягнення яких прагне індивід.

Розглядаючи систему цінностей як одну зі складових частин спрямованості особистості, а спрямованість особистості – як основну підструктуру у структурі особистості, ми неминуче доходимо висновку про те, що дозвілля, перетворене на дозвільну діяльність, уже само собою перетворюється на чинник розвитку особистості.

Оскільки діяльність від початку пов'язана з потребою, а її задоволення передбачає наявність відповідних дій, остільки навчання цих дій відбувається у вигляді самонавчання, зазвичай методом проб і помилок, з поступовим виробленням схем поведінки. Але таке навчання може бути цілеспрямованим, підпорядкованим

розробленій програмі, сенс якої підпорядкований заздалегідь сформульованій меті – перетворення веденого індивіда, що виконує визначені дії, на свідомого суб'єкта спочатку окремих дозвіллевих дій, а потім і дозвіллевої діяльності загалом.

Уважаємо, що розвиток дозвільної діяльності курсантів вищого військового навчального закладу є частиною розвитку їхньої навчально-професійної діяльності загалом. Розвиток як суто суб'єктний процес, що здійснюється за участю імпліцитних психічних механізмів, відбувається у взаємодії індивіда та середовища, яка виконує спрямовальну функцію, вказує на значущі для його життєдіяльності умови. У навчально-професійній діяльності такі значущі умови містяться в затвердженому навчальному плані і являють собою засоби впливу, отже, формування.

Є думка, згідно з якою діяльність ґрунтується на засвоєних у навчанні її основоположних моментів, до яких належать її інструментально-прагматичні обставини. Таке засвоєння відбувається шляхом перетворення ситуативних дій на узагальнені (Велитченко, 2006: 165), що, власне, і являє собою основний механізм розвитку діяльності взагалі та дозвіллевої діяльності зокрема.

Маючи на увазі проблему становлення суб'єктності майбутнього офіцера Збройних сил у дозвільній діяльності, ми виходимо з того, що розвиток будь-якої діяльності здійснюється на основі засвоєння розвивальних схем (Велитченко, 2006: 165), закладених в об'єктивні умови реальних ситуацій, що володіють відповідним мотивувальним впливом, заснованим на зіставленні ефекту емоційного зараження та змісту ситуації із системною власних ціннісних орієнтацій.

Додаючи до сказаного момент раціоналізації у вигляді усвідомлення її суб'єктної значущості в контексті особистісного розвитку, ми отримуємо новий вектор становлення суб'єктності індивіда у вигляді процесів самоорганізації.

Міркуючи про самоорганізацію, ми знаходимо в цьому явищі основну ознаку суб'єкта – бути організуючим началом як окремої дії, так і діяльності загалом. Із цього випливає, що становлення суб'єкта дозвільної діяльності являє собою результат функціональної системи «формування – розвиток» у вигляді самоорганізації.

Якщо до сказаного додати, що в основі самоорганізації лежить навчання основ і прийомів організації, що відбувається зазвичай в умовах конкретних ситуацій, що стосуються, серед іншого, емоційної сфери індивіда, то з'являється можливість вказати на нову функціональну систему, утворену протиставленням процесів організації і самоорганізації як діалектичних протилежностей.

На підставі викладеного доходимо висновку про те, що становлення майбутнього офіцера Збройних сил як суб'єкта дозвільної діяльності ґрунтується на використанні системи цілеспрямованої організації дозвілля курсантів, підпорядкованої загальному завданню організації навчально-професійної діяльності у вищому військовому навчальному закладі, що вже саме говорить про значущість плану відповідних заходів.

Виходячи з того, що навчально-професійна діяльність є колективною діяльністю, яка вимагає від її учасників відповідних кооперативних умінь і навичок, ми можемо вважати, що розвиток системи самоорганізації кожного окремого курсанта піддається впливам із боку й інших курсантів, у зв'язку із чим у неї включаються і самоорганізаційні дії інших осіб.

Цей факт змушує думати про те, що становлення майбутнього офіцера Збройних сил як суб'єкта дозвільної діяльності є таким же полісуб'єктним процесом, як і суб'єктність його майбутньої професійної діяльності.

З урахуванням сказаного можна вважати, що відповідь на поставлене запитання про становлення суб'єкта дозвільної діяльності варто шукати в розгляді питань, пов'язаних із поняттями «становлення», «суб'єкт», «діяльність», де становлення становить єдність формування і розвитку, суб'єкт – осередок самоорганізації, висхідної до цілеспрямованої організації діяльності, а діяльність – доцільна активність як результат присвоєння відповідних професійних патернів.

Розглядаючи поняття становлення як теоретичну основу дослідження проблеми в розрізі понять формування і розвитку, ми, однак, повинні з'ясувати його зміст, звернувшись до відповідних літературних джерел. Насамперед варто визначитися з вихідною позицією, з дотриманням якої буде проводитись розгляд цього питання.

Беручи за основу семантичне значення слова «становлення», висхідне до ознаки виникнення чогось, маємо відзначити, що це «щось» не виникає з нічого, а має деяку передісторію у вигляді первинного поштовху. Першоосною будь-якого становлення є діалектична єдність суб'єкта й об'єкта, взаємодія яких породжує результат, що відображає буттєву сутність суб'єкта у плані його необхідності для існування. Оскільки виникнення саме собою вже є свідченням того, що те, що виникло, є необхідним для існування, і що воно, природно, перебуваючи в часі, буде змінюватися, підкоряючись закону переходу кількості в якість.

Момент переходу кількості в якість знаменує появу нового етапу як частини поступальної зміни первинного виниклого. Джерелом трансформації будь-якої якості в часі є потреба суб'єкта в чомусь і можливість її задоволення за даних об'єктивних умов. Оскільки виникла суперечність між суб'єктом і об'єктом є джерелом розвитку, доходимо висновку про те, що процес розвитку і є механізмом становлення.

Зі сказаного випливає, що усунення суперечності у процесі деякого часу являє собою досить тривалий пошук того, що суб'єкт бажає отримати від об'єктивних умов, що виконується зазвичай шляхом проб і помилок, що, власне, і відбувається у природних умовах життєдіяльності.

Процес становлення, супроводжуваний перманентним пошуком потрібного результату, необхідного для життєдіяльності суб'єкта, будучи перенесений у полісуб'єктне соціумне середовище, що містить функціональні «підказки» у вигляді соціального навчання, являє собою додаткову можливість для становлення

будь-чого завдяки використанню результативних схем інших осіб. Ці додаткові схеми, не будучи поки власними, впливають на функціональну поведінку суб'єкта, формують тим самим його здатність відповідати викликам середовища і власних потреб як джерела активності.

Наведені міркування дають нам підставу розглядати становлення як процес виникнення чогось, детермінованого потребою, що стала актуальною у відповідь на зміни у стані суб'єкта, спричинені особливостями його життєдіяльності в об'єктивних обставинах. Процес опанування обставин відбувається зазвичай завдяки власним (розвиток) і зовнішнім ресурсам (формування). Отже, становлення являє собою виникнення і подальшу зміну за участю процесів розвитку і формування.

Якщо звернутися до поняття «становлення» у розрізі проблеми становлення майбутнього офіцера Збройних сил як суб'єкта дозвільної діяльності, то, екстраполюючи сказане на поняття дозвілля, ми повинні розглянути питання про значущість дозвілля для курсантів.

Як тільки курсант відчув потребу не просто в дозвіллі, а в дозвіллевій діяльності, він відтоді перетворюється на її суб'єкт, що має основну ознаку суб'єкта – ознаку «хочу» у контексті переживання мотиву не просто як факту, що стався, але передусім як факту, який безпосередньо стосується власної концепції та надає відповідного сенсу даній діяльності.

У цьому разі ми маємо справу з діалектикою бажання і можливостей. Пошук шляхів усунення цієї суперечності, якщо він розташовується в межах певного відрізка часу, створює відповідні передумови для розвитку, у яких, природно, будуть виявлятися індивідуальні переваги щодо якості заповнення дозвіллевого часу з різним ступенем конструктивності його використання.

Відповідно до основного призначення навчально-професійної діяльності у вищому військовому навчальному закладі дозвільна діяльність курсантів, будучи компонентом їхньої навчально-професійної діяльності, повинна бути підпорядкована основній меті – підготовці майбутнього офіцера Збройних сил згідно з наявною моделлю.

Як було показано вище, процес розвитку дозвіллевой діяльності курсанта, не будучи регламентований, має досить багато можливостей іти шляхом емоційних уподобань, залишаючи раціонально значуще на потім. У зв'язку із цим процес становлення, що спирається на розвиток відповідно до індивідуальних переваг, буде йти в напрямі індивідуальних пріоритетів.

Якщо зосередити увагу на формуванні, то будуть потрібні відповідні формувальні впливи, результативність яких буде залежати від того, наскільки вони будуть прийняті самим курсантом і перетворяться на його власний мотив. Як бачимо, основною проблемою становлення курсанта як суб'єкта дозвільної діяльності є проблема мотивації, пов'язана із проблемою цілеутворення.

Вирішення цієї проблеми перетворенням заданого зовнішнього мотиву на внутрішню мотивацію перетворює процес формування, здійснюваного за принципом впливу, на процес розвитку за принципом вирішення діалектичних суперечностей.

Зі сказаного випливає, що становлення як таке, хоча і відбувається на перетині явищ формування і розвитку, що приводить до тих чи інших змін, однак сенс становлення як суб'єктного явища спонукає нас бачити в ньому більшу значущість процесів розвитку / саморозвитку, ніж формування / зовнішнього впливу.

Оскільки розвиток передбачає наявність свого носія, і таким носієм може бути тільки суб'єкт як організуюче начало життєдіяльності будь-якої істоти, остільки, говорячи про розвиток, ми говоримо і про суб'єкта. Але в той момент, коли змінюються умови існування, вони своєю зміненістю є причиною, що спонукає суб'єкта до відповідного реагування з метою відновити порушену рівновагу. Із цього випливає, що основним джерелом розвитку суб'єкта є порушення звичного стану справ в умовах існування. Оскільки основним призначенням суб'єкта є забезпечення життєдіяльності, то його реакція на зміну середовища є відповіддю на зовнішні впливи як на те, що його формує. Отже, процес розвитку суб'єкта починається зі знеособлених впливів середовища. Рішення діалектичної суперечності між зовнішнім (вплив) і внутрішнім (відгук на вплив) приводить до результату, завдяки якому відновлюється порушена рівновага, життя знову входить у звичне русло.

Якщо звернутися до ознак у визначенні поняття «суб'єкт», ми можемо отримати досить об'ємну картину цього психологічного феномену. Так, наприклад, Г.В.Ф. Гегель убачав у ньому такі ознаки, як цілокупність, що відчуває, внутрішнє саморозрізнення, зануреність в особливість самовідчуттів, почуття самого себе (Гегель, 1956: 165).

Згідно з А.В. Брушлінським, суб'єкт – це людина, що володіє психікою, і тому здійснює психічний процес (Брушлінський, 1996: 15). Саме завдяки властивості самому здійснювати свої психічні процеси індивід здійснює свою власну активність в тому руслі, у якому йому це здається необхідним. У зв'язку із цим А.В. Брушлінський пише: «Інакше кажучи, будь-яка особистість може бути об'єктом справжнього виховання лише остільки, оскільки вона водночас є суб'єктом цього виховання, що все більш стає самовихованням» (Брушлінський, 1996: 22). Уважаємо, що ці слова якнайкраще відтіняють основну ідею процесу становлення майбутнього офіцера Збройних сил як суб'єкта дозвільної діяльності – для того, щоб стати її суб'єктом, він повинен сам захотіти цього.

Існує думка, згідно з якою основним предикатом суб'єкта є його суб'єктність, яка, будучи системною якістю (Вачков, 2014: 39), являє собою єдність об'єктивного (функціональний бік) і суб'єктивного (відображувальний бік). Функціональний аспект становлять прагматика завдань, смислові, семантичні, операційні системи, а відображувальний – складність і багатоплановість свідомості, контрольованість, керованість, особистісність відображення дійсності, діапазон від елементарних відчуттів до складної інтелектуальної діяльності, відображувальна і породжувальна функції.

Виходячи з ознаки особистісності, сполученої з ознакою керованості, ми можемо цілком обґрунтовано судити про те, що становлення суб'єкта будь-якої діяльності відтворює момент зміни того, що було на початку виникнення. Якщо бути більш конкретним, то ми повинні підкреслити ідею особистісної керованості, отже, суб'єктності у процесі зміни, де саме суб'єкт, керуючись особистісною значущістю, є ініціатором змін.

Наведені міркування про поняття «становлення» і «суб'єкт» дозволяють нам впритул підійти до аналізу поняття «становлення суб'єкта діяльності» шляхом зіставлення їхніх основних ознак. Якщо становлення ґрунтується на таких ознаках, як перетворення заданого зовнішнього мотиву (формування) на внутрішню мотивацію (розвиток), а суб'єкт – на такій ознаці, як особистісна керованість, то становлення суб'єкта діяльності повинно відбуватися під впливом самосприйняття себе як особистості в контексті даної діяльності, де особа має демонструвати саме ті якості, які необхідні для того, щоб бути успішною в ній.

Оскільки ці якості не є наслідком механічного привнесення в особистість як таку, оскільки їх потрібно розвивати самостійно, за допомогою не інтуїтивної моделі елементарного «хочу», а відповідних, заданих зовні алгоритмів, що входять у зміст формувального діяльнісного контексту.

Сказане служить підставою для судження про першорядну значущість формувального контексту, який, однак, повинен бути прийнятий особою як особистісно значущий. Це прийняття може відбутися за безпосередньої прямої ідентифікації себе з ним («Я в контексті») або завдяки отожденню себе з учасниками даного контексту як із носіями шуканих якостей у вигляді бажання походити на них («Я такий же, як вони»).

Відзначенням значущості самосприйняття для становлення суб'єкта діяльності ми вказуємо на значущість для цього процесу Я-концепції, яка є відрефлексованим переживанням себе як суб'єкта власної життєдіяльності взагалі та конкретної діяльності зокрема. Таке переживання відбувається на підставі порівняння себе з іншими учасниками формувального контексту завдяки механізмам «соціального порівняння» (Gross, 1995: 467).

Якщо під час розгляду структури особистості, запропонованої О.М. Леонтьєвим, поставити питання про психологічне явище, до якого структурно «примикає» мотив (первинний компонент структури діяльності), тобто про того, хто є носієм мотиву, то у відповіді буде вказівка на поняття особистості. З огляду на те, що особистість відкрита особі у вигляді Я-концепції, а Я-концепція, згідно з Л.К. Велитченком, конкретизується в особистісних смислах, ми маємо повне право стверджувати, що становлення суб'єкта діяльності детерміновано становленням відповідних особистісних смислів, які, будучи пов'язані з індивідуальною ціннісною системою, впливають на ставлення особистості до діяльності як такої.

Сказане дає підставу для судження про те, що дозвільна діяльність у плані її змістового насичення має бути співзвучною системі ціннісних орієнтацій особи, щоб не просто відповідати їй, а входити через неї у зміст особистісних смислів, через них – до складу Я-концепції індивіда. Уважаємо, що саме через Я-концепцію зовнішні впливи «стикаються» з еством суб'єкта, сприяють його зміні як основного носія становлення.

Отже, становлення суб'єкта діяльності визначається тим, наскільки дана діяльність взагалі і в окремих її аспектах відповідає уявленню особи про належне як частину його перспективної суб'єктності. Таке уявлення може бути змінено, якщо будуть застосовані відповідні формувальні прямі або опосередковані впливи, із залученням у другому випадку засобів колективного впливу у вигляді відповідних додаткових заходів, що володіють позитивним емоційним навантаженням.

Уважаємо, що колективність і емоційність є тими умовами, які не просто забезпечують переживання почуття причетності до колективу, а створюють психологічну основу для наслідування колективістської поведінки як основи перейняття її необхідних суб'єктних форм, що і є поведінковою основою у процесі становлення суб'єкта діяльності.

Продовжуючи міркування щодо концептуалізації ідеї нашого дослідження, ми повинні тепер зупинитися на питанні про становлення суб'єкта дозвільної діяльності, вказати на істотні ознаки дозвілля, відтінити умови перетворення дозвілля на дозвільну діяльність.

Дозвілля як час, не зайнятий роботою, є тим самим моментом, коли людина, будучи суб'єктивно абсолютно вільною від трудових професійних обов'язків, може розпоряджатися собою на свій розсуд. Якщо взяти за основу вираз «на свій розсуд», то саме він є психологічною характеристикою індивіда як особистості.

Уважаємо, що саме в цьому «розсуді» присутні уявлення про буттєво належне, висхідне до його самовідчуття в континуумі життєвих ситуацій, у якому розведені позитивні і негативні моменти у значенні відповідних полюсів, що визначають вектори прагнення (корисне) і уникнення (некорисне). Звернувшись до такої ознаки в понятті суб'єкт, як «почуття самого себе» (Г.В.Ф. Гегель), ми можемо з повним правом екстраполювати сказане і на наш випадок, вважаючи, що таке самоставлення дає нам можливість отримати відповідь на питання про детермінанту повної свободи «бажання і поведінки».

Убачаючи у співвідношенні «бажання» і «доцільності» співвідношення емоційного і раціонального, ми можемо вважати, що суб'єкт як такий об'єднує в собі два начала – імператив спокою (самозбереження, відпочинок, рекреація) та імператив активності (самоствердження, продуктивність).

Якщо перший імператив наказує індивіду встановлювати порушену рівновагу між ним і середовищем, то другий спонукає виходити за межі встановленої рівноваги з метою додавання до себе нових якостей, що, зрештою, підвищує його ефективність. Отже, основним імперативом суб'єкта як такого є імператив саморозвитку. Оскільки останній ґрунтується на вирішенні діалектичних суперечностей, оскільки вихід за межі встановленої рівноваги являє собою наслідок суперечності між даним і бажаним. Уважаємо, що вихід зі звичної ситуації з метою набуття чогось не просто нового, але передусім особистісно значущого, є виходом із зони комфорту як необхідна умова особистісного зростання.

Міркуючи так, ми обов'язково доходимо висновку про те, що будь-яка активність, яка передбачає «заглядання» у майбутнє, де міститься шуканий результат, є водночас уявленням не тільки про цей результат, але і про себе як творця цього результату. Оскільки отримання результату передбачає наявність в особі відповідних умінь, навичок, а також відповідних особистісних якостей, оскільки таке уявлення вже саме є в деякому сенсі авансуванням і результативних функцій, і особистісних якостей. Уважаємо, що така суб'єктивна готовність до діяльнісних функцій є тією самою психологічною основою, про яку писав А.В. Брушлінський, коли йшлося про значення суб'єктності для різних формувальних впливів у вихованні (Брушлінський, 1996: 22).

Маючи на увазі як вихідну дихотомію протиставлення понять «дозвілля» і «дозвільна діяльність», ми можемо стверджувати, що їхня відмінність є джерелом не просто розвитку дозвільної діяльності, а становлення її суб'єкта завдяки «входженню» особи в її обставини як колективної діяльності, яка повідомляє йому правила поведінки, дій у ній.

Дозвілля трактують у термінах активності, яка здійснюється заради власного задоволення, розваги, самовдосконалення або досягнення інших цілей за власним вибором, а не із причини матеріальної необхідності (Добренев, 2000: 37).

Вільний час як частина соціального часу характеризується переживанням свободи вибору, тоді як інший час містить елемент обов'язковості. Поняття «культура вільного часу» і «культура дозвілля» розглядаються як синонімічні (Лашук, 2017: 48). Вільний час – це час, яким кожна людина може розпоряджатися, виходячи зі своїх особистих інтересів і потреб, відповідно до своїх ідеалів, життєвої позиції та моральних настанов.

У наукових джерелах поняття «вільний час» і «дозвілля» часто вживають як синоніми. Вільний час є «часом свободи», простором вільної діяльності та вільного розвитку особистості, відповідає особливостям людини, спрямований на задоволення потреб та інтересів особистості. Дозвілля розглядають загалом як вільний вибір різних видів діяльності, на противагу обов'язковим заняттям, як звільнення від примусу, зобов'язань, обмежень звичайного життя, сприяє зняттю психологічного напруження.

Зміст вільного часу зумовлений соціальним середовищем, рівнем культури особи, її інтересами, психологічними якостями.

Функції вільного часу – розвивальна (основна), відновлювальна, соціальна, культурно-виховна, «заспокоїлива» (така, що знімає напруження), які можуть ставати панівними залежно від тих чи інших умов. «Структура вільного часу військовослужбовця являє собою сукупність видів вільної діяльності військовослужбовця» (Чумоватов, 2005: 12).

Управління вільним часом відбувається на соціальному й особистісному рівнях. Суб'єктність є змістом особистісного рівня регулювання вільного часу з такими чинниками, як фактори управління, здоров'я людини, стать, вік, емоційно-психологічний стан, рівень особистісного і культурного розвитку тощо. Суб'єктність означає відповідальність особистості за діяльне наповнення свого часу й активність особистості як бажання що-небудь робити. Вільний час розглядається як умова розвитку особистості військовослужбовця.

Під час визначення поняття «дозвілля» ґрунтуються на ознаках: а) вільного часу; б) вигляду активності; в) комплексності. Водночас усі погляди єдині щодо ознак особистого інтересу й емоційної забарвленості.

Дозвільна діяльність щодо курсанта в період його навчання має ще один синонім – її розглядають як позанавчальну, пропонують використовувати в цілях, які відповідають завданням підготовки спеціаліста й ефективності людини в її загальному життєвому просторі.

Сказане дає підстави для висновку про те, що дозвілля як сукупність занять у вільний час, за допомогою яких задовольняються безпосередні потреби людини, що має відновлювальний або розвивальний вплив, може служити вихідною основою для судження про дозвільну діяльність, підпорядковану основним складовим частинам будь-якої діяльності – таким, як мотив, дія, мета.

Відомості, що стосуються поняття «дозвілля», можуть бути використані під час розроблення поняття «дозвільна діяльність» у разі наявності вихідної концептуальної основи, що містить вказівки на головні складові частини в понятті «діяльність». Без такої вихідної основи все, що сказано про дозвілля стосовно багатьох, у принципі, правильних його ознак, ніби автоматично переноситься і на саме поняття дозвільної діяльності. Правда, неясним залишається питання про те, чим же відрізняються ці два поняття, що стосуються часу, вільного від виконання індивідом своїх основних життєзабезпечувальних функцій.

Звертаючись до змісту поняття «діяльність», ми знаходимо в ньому, зокрема, такі ознаки, як «утілення психічного образу» (Петровський, 1990: 101), «вплив на об'єкт» (Запорожець, 1983: 91), «взаємодія з реальністю» (Юрчук, 1998: 135), які вказують на присутність деякого діяча – носія втілення, впливу, взаємодії, який своєю присутністю олоднює ситуацію, наявну в часі і просторі, відповідно до потреб, мотивів, дій, спрямованих на отримання результату, відповідного суб'єктивному уявленню про нього.

Уважаємо, що присутність «носія діяльності і пізнання» (Ільичев, 1983: 661) – суб'єкта в ситуації дозвілля перетворює його на дозвільну діяльність, відповідну намірам суб'єкта. Якщо взяти до уваги уявлення про структуру діяльності, запропоноване одним із засновників діяльнісного підходу О.М. Леонтьєвим, ми повинні наголосити, що дозвільна діяльність починається з моменту виникнення мотиву, висхідного до відповідної потреби.

Якщо взяти, наприклад, відому піраміду потреб А. Маслоу, то ми, розділивши елементарні іта вищі потреби, можемо отримати уявлення про потенційні мотиви, наявні в дозвільній діяльності, уважати дозвілля потенційною передумовою до дозвільної діяльності, якщо є потреба в ній.

Висновки. Уважаємо, що основою системи потреб є переживання особи себе як актуального суб'єкта власної життєдіяльності в зіставленні з уявленням про свій бажаний статус (соціальний, інтелектуальний, освітній, спортивний тощо), доходимо висновку про діалектику актуального і потенційного як основне джерело її становлення відповідно до уявлення про належне у складі своєї Я-концепції.

Згідно з іншим уявленням про структуру діяльності, вихідним компонентом якої запропоновано вважати Я-концепцію як саморефлексію суб'єкта з подальшою її конкретизацією в поняттях особистісного сенсу, мотиву, мети, дії з об'єктом, результату та винагороди за результат, джерелом становлення дозвілєвої діяльності є рефлексивне ставлення до свого «Я» у вигляді визначення не просто основних пріоритетів свого перспективного «самовдосконалення», а й з урахуванням поєднання «корисного із приємним».

Отже, можна стверджувати, що основною відмінністю між поняттями «дозвілля» і «дозвільна діяльність» є ознака суб'єкта, якщо йдеться про діяльність, і ознака полісуб'єктної ситуації у випадку з дозволями як таким.

Розгляд поняття «становлення» з погляду співвідношення понять формування і розвитку дає нам можливість уважати його результатом деякої функціональної системи, що є основою діяльності будь-якого освітнього закладу. Будучи за своєю суттю діалектичними протилежностями, складові частини цієї системи являють собою модель підготовки фахівця у вищому навчальному закладі, а також модель саморозвитку кожного окремого студента / курсанта.

З погляду особистісно-діяльнісного підходу до явищ освітнього процесу навчання професії завжди пов'язане з явищами інтерактивного порядку, що створюють умови для становлення патернів особистісної поведінки. Це означає, що вся система підготовки фахівця не повинна обмежуватися лише навчанням спеціальності, а має включати в себе і заходи навчання проведення дозвілля, перетворення його на дозвільну діяльність.

Список використаних джерел:

1. Бочелюк В.Й., Бочелюк В.В. Дозвілєзнавство : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 298 с.
2. Брушлинский А.В. Субъект: мышление, учение, воображение. Москва : Издательство «Институт практической психологии»; Воронеж : НПО «Модэк», 1996. 392 с.
3. Вачков И.В. Полисубъектность педагогического взаимодействия в образовательной среде. *Психология : журнал Высшей школы экономики*. 2014. Т. 11. № 2. С. 36–50.
4. Величенко Л.К. Психологічні основи педагогічної взаємодії : дис. ... докт. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2006. 508 с.
5. Величенко Л.К. Структура субъектности. *Наука і освіта*. 2004. № № 6–7. С. 39–43.
6. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. Москва : Государственное издательство политической литературы, 1956. Ч. 3 : Философия духа. 372 с.
7. Добренков В.И., Кравченко А.И. Социология : в 3-х т. Москва : Инфра-М, 2000. 520 с.
8. Поведенческие стратегии потребительской культурной продукции: ценности, интересы, типология : монография / И.В. Лашук и др. Минск : Беларуская навука, 2017. 298 с.
9. Недзвецька О.В. До питання дозвілєвої діяльності та рекреації студентів технічних університетів у познавчальний час. *Молода спортивна наука України* : збірник наукових праць з галузі фізичної культури та спорту. Львів, 2007. Вип. 11. Т. 5. С. 242–248.
10. Психологический словарь / под ред. В.В. Давыдова и др. Москва : Педагогика, 1983. 448 с.
11. Психология. Словарь / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. Москва : Политиздат, 1990. 494 с.
12. Чистилин А.Н. Личностная обусловленность содержания свободного времени: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Краснодар, 2004. 22 с.
13. Чумоватов Д.Ю. Свободное время как условие развития личности военнослужащего Вооруженных сил Российской Федерации : социально-философский анализ : автореф. дис. ... канд. философ. наук: 09.00.11. Москва, 2005. 24 с.
14. Философский энциклопедический словарь / под ред. Л.Ф. Ильичева и др. Москва : Сов. энциклопедия, 1983. 840 с.
15. Юрчук В.В. Современный словарь по психологии. Минск : Современное слово, 1998. 768 с.
16. Gross R. Psychology. The science of mind and behaviour. Third edition. London : Hodder & Stoughton, 1995. 948 p.

References:

1. Bocheljuk V.J., Bocheljuk, V.V. (2006). Dozviljeznavstvo: navchalnyj posibnyk. [Leisure science: a textbook]. Kyjiv: Centr navchalnoji literanery. 298 pp. [In Ukrainian]
2. Brushlinskij A.V. (1996). Subjekt: myshlenije, uchenije, voobrazhenije. [Subject: thinking, learning, imagination]. Moscow: Izdatelstvo "Institut prakticheskoy psihologii"; Voronezh: NPO "Modek". 392 pp. [In Russian]
3. Vachkov I.V. (2014). Polisubjektnostj pedagogicheskogo vzaimodejstvija v obrazovatelnoj srede. [Polysubjectivity of pedagogical interaction in the educational environment]. Psihologija. Zhurnal Vysshej shkoly ekonomiki. Vol. 11. № 2. P. 36–50. [In Russian]
4. Velitchenko L.K. (2006). Psihologichni osnovy pedahohichnoji vzajemodiji. [Psychological basis of pedagogical interaction]: dissertacija na zbuttja naukovoho stupenja doktora psihohichnyh nauk: 19.00.07 / Nazionalnyj pedahohichnyj universitet imeni M.P. Drahomanova. Kyjiv. 508 pp. [In Ukrainian]
5. Velitchenko L.K. (2004). Struktura subjektnosti. [The structure of subjectivity]. *Nauka I osvita*. № № 6–7. Pp. 39–43. [In Russian]
6. Hegel G.W.F. (1956). Enciklopedija filosofskih nauk. Chastj tretja. Filosofija duha. [Encyclopedia of Philosophical Sciences. Part three. Philosophy of the Spirit]. Moscow: Gosudarstvennoje izdatel'jstvo politicheskoy literatury. 372 pp. [In Russian]
7. Dobrenkov V.I., Kravtchenko A.I. (2000). Sociologija: v 3 tomah. [Sociology: in 3 volumes]. Moscow : INFRA-M. 520 pp. [In Russian]

8. Lashuk I.V., Martischenkova E.V., Smykova E.Yu., Sosnovskaya N.A. (2017). Povedenchiskije strategiji potrebitelskoj kulturnoj produkciji: cennosti, interesy, tipologija: monografija. [Behavioral strategies of consumer cultural products: values, interests, typology: monograph]. Minsk: Belaruskaja navuka. 298 pp. [In Russian]
9. Nedzvetska O. (2007). Do pytannja dozvillevoji dijalnosti ta rekreaciji studentiv tehnicnyh universitetiv u pozanavchalnyj chas. [On the issue of leisure activities and recreation of students of technical universities during extracurricular hours]. Moloda sportyvna nauka Ukrainy: zbirnyk naukovykh pracj z haluzi fizuchoji kultury ta sportu. Lviv. Issue 11. Volume 5. P. 242–248. [In Ukrainian]
10. Psihologicheskij slovarj. (1983). [Psychological Dictionary] / pod redakcijej V.V. Davydova, A.V. Zaporozhca, B.F. Lomova i drugih. Moscow: Pedagogika. 448 pp. [In Russian]
11. Psihologija. Slovarj. (1990). [Psychology. Dictionary] / pod obshej redakcijej A.V. Petrovskogo, M.G. Yaroshevskogo. Moscow: Politizdat. 494 p. [In Russian]
12. Chistilin A.N. (2004). Lichnostnaja obuslovlennostj sodержanija svobodnogo vremeni. [Personal conditionality of the content of free time]: avtoreferat dissertaciji na soiskanije uchonoj stepeni kandidata psilogicheskikh nauk: 19.00.01 / Kubanskij gosudarstvennyj universitet. Krasnodar. 22 pp. [In Russian]
13. Chumovатов D.Yu. (2005). Svobodnoje vremja kak uslovije razvitija lichnosti voennosluzhashchego Voorushchennyh Sil Rossijskoj Federacii: social-filosofskij analiz. [Free time as a condition for the development of the personality of a serviceman of the Armed Forces of the Russian Federation: socio-philosophical analysis: avtoreferat dissertaciji na soiskanije uchonoj stepeni kandidata filosofskih nauk: 09.00.11 / Vojennyj universitet. Moscow. 24 c. [In Russian]
14. Filosofskij enciklopedicheskij slovarj. (1983). [Philosophical Encyclopedic Dictionary] / glavnaja redakcija: L.F. Iljichov, N.N. Fedosejev, S.M. Koval'jov, V.G. Panov. Moscow: Sovetskaja enciclopedijz. 840 c. [In Russian]
15. Jurchuk V.V. (1998). Sovremennyj slovarj po psihologii. [Modern Dictionary of Psychology]. Minsk: Sovremennoje slovo. 768 c. [In Russian]
16. Gross R. Psychology. The science of mind and behaviour. Third edition. London: Hodder & Stoughton, 1995. 948 p. [In English].